

Вікторія МОЗГОВА

науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності у сфері кримінальної юстиції управління науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України,
юрист 1 класу,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
v_mozgova@mail.ua

УДК 343.143.5

ЗАКОНОДАВЧЕ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОПИТУ В СУДІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Сексуальне насильство (СН) щодо дітей поширене в усіх верствах суспільства країн світової спільноти. Ця проблема має важливе соціальне, юридичне й медико-психологічне значення. Переважно СН пов'язане із проявами педофілії, яка перетворилася на предмет міжнародного секс- і порнобізнесу та набула ознак інтернаціональної організованої злочинності.

Останнім часом люди з порушеним сексуальним потягом дедалі більше проникають у сферу реклами, бізнесу, засобів масової інформації, мистецтва, політики й особливого – в усесвітню комп'ютерну мережу Інтернет [1, 357]. Україна ще кілька років тому була визнана одним з головних центрів вироблення порнографічної продукції з використанням образу дитини. Український ринок такої продукції було оцінено Інтерполем в 100 мільйонів доларів на рік [2]. Крім того, наша держава у віртуальному просторі представлена як одна з країн призначення у сфері «дитячого секс-туризму». Низький рівень життя українців, дитяча бездоглядність, корупція, консьюмеризм – усе це сприяє розвитку пропозицій на ринку дитячих сексуальних послуг. Організаторами «дитячого секс-туризму» можуть виступати батьки або опікуни дітей, дорослі особи, які шукають дітей вулиці або дітей з неблагополучних сімей, – одну із груп найвищого

ризиком для залучення до секс-індустрії [3, 42, 34, 41, 35].

Водночас проблема СН над дітьми на рівні держави залишається маловивченою, а масштаби і суспільно небезпечні наслідки такого насильства – недооцінені. Переважно дослідження цієї проблематики зумовлюються тиском міжнародних організацій, а не є винятково внутрішньодержавною ініціативою. Комплексних (міжгалузевих) пролонгованих наукових досліджень цього феномена, які ґрунтувалися б на належній та достовірній емпіричній базі, в Україні взагалі не проводилось і не проводиться. Водночас у положеннях Рекомендації № R(91)11 Комітету міністрів Ради Європи стосовно експлуатації сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми та неповнолітніми (від 9 вересня 1991 року) такі дослідження розглядаються як пріоритетні та їх проведення рекомендовано урядам держав-членів (розділ III). Серед цих пріоритетів названо, зокрема, дослідження можливостей і меж системи кримінального правосуддя як засобів протидії різним формам сексуальної експлуатації дітей та неповнолітніх.

Вибіркове дослідження матеріалів кримінальних проваджень (у яких наявні неповнолітні потерпілі від тієї чи іншої форми СН) та судової практики дало змогу виявити

певні недоліки чинного кримінального процесуального законодавства, які негативно впливають на доведеність фактів такого насильства в суді, а також можуть призводити до повторної травматизації потерпілої дитини. В межах цієї статті поставлено за мету розглянути проблему необхідності допиту під час судового розгляду дітей, потерпілих від сексуального насильства, й надади пропозиції її законодавчого усунення.

Теоретичним підґрунтям нашого дослідження стали, зокрема, публікації О.І. Бродченка, І.С. Кона, К.Б. Левченко, С.В. Романцової, Б.А. Тугутова, П.Т. Тюрина, а також VICE (Bureau International Catholique de l'Enfance) – мережі членських організацій, створеної у 1948 році в Парижі, яка вивчала міжнародний досвід ведення допиту потерпілих дітей у суді [4], OSCE (Organization for Security and Cooperation in Europe) щодо допиту дітей – жертв торгівлі людьми [5], інших громадських і міжнародних організацій, які вивчали окреслену проблематику.

Розпочинаючи безпосередній розгляд цієї проблематики, передусім важливо наголосити, що, за даними науковців і лікарів, СН у ранньому віці в будь-якій формі спричиняє руйнівний вплив на психіку дитини і негативно позначається на її подальшому психічному розвитку й здоров'ї; ускладнює процес соціалізації та встановлення «здорових» особистісних взаємин; підвищує ризик виникнення в потерпілих делінквентних, асоціальних та суїцидальних форм поведінки. Так, результати клінічних досліджень свідчать, що психологічними наслідками часто стають симптоми посттравматичного стресу і подальшого патологічного формування особистості за типом нажитої психопатії; проміскуїтету, ранньої алкоголізації, вживання наркотиків, віктимної поведінки, порушення статевої ідентифікації, дисморфоманії (патологічна переконаність у наявності уявної фізичної вади) і дисморфобії. Крім того, в дітей у віддаленому періоді СН спостерігаються глибокі особистісні зміни у вигляді депресивно-злобного настрою, соціальної аутизації, появи ворожості та агресії до оточуючих, емоційного сплюснення у вигляді втрати тонких етичних почуттів. Також у таких дітей нерідко з'являється нав'язлива

думка про те, що вони заслужили подібне ставлення, не мають права захищати себе від небажаних для них сексуальних посягань. Це підтверджується тим фактом, що діти, які зазнали СН, часто повторно стають жертвами сексуальних посягань з боку однолітків та інших дорослих. На сьогодні не існує методів, що дають змогу відновити психіку дитини після СН до попереднього стану [6–9; 10, 500–503].

Характеризуючи ситуацію в сфері кримінально-правової протидії СН над дітьми, можна констатувати, що кримінальні провадження стосовно злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітніх або неповнолітніх осіб є особливо складною категорією проваджень як на стадії досудового розслідування, так і судового розгляду.

У ході розгляду таких проваджень у суді практично в кожному випадку виникають проблеми тактико-психологічного характеру в доведенні вини обвинувачуваного в процесі допиту потерпілих, які при невизнанні обвинуваченим своєї вини часто змінюють свою обвинувальну позицію [11]. Причини повної або часткової зміни дітьми в суді показань, наданих ними на досудовому провадженні, є досить різними та можуть бути пов'язані з: 1) обстановкою судового допиту (необхідність дачі показань у присутності обвинуваченого та інших учасників судового провадження; небажання публічного розголошення того, що трапилося; психологічний дискомфорт в цілому тощо); 2) особою потерпілої дитини (особливості дитини, пов'язані з її віком і психічним станом, які впливають на можливість розуміння нею вчинених винних дій та спроможність вербального відтворення події СН; недовіра до судових і правоохоронних органів, страх стигматизації (у старших неповнолітніх); «включення» захисних механізмів психіки у зв'язку з пережитим травматичним досвідом: захисна амнезія (диссоціативна, психогенна) – забування (витіснення) неприємних, травмуючих спогадів; несвідома конфабуляція, що передбачає додавання деталей, заповнення прогалин у пам'яті доміслами або спогадами про події (факти) реальні, але такі, що не мали місце в зазначений час тощо); 3) осо-

бою обвинуваченого (винний є близьким родичем дитини або членом її сім'ї¹ чи іншою особою, яка викликає у дитини оманливе почуття власної провини, вдячності або ж почуття страху за себе чи за близьких їй осіб (бажання захистити останніх) тощо); 4) фактом примушення дитини до зміни показань (здійснення психологічного тиску або фізичного насильства щодо дитини, членів її сім'ї з боку обвинуваченого та інших осіб; підкуп близьких родичів дитини або їх переконаність, що дитина все вигадала, стала жертвою навіювання з боку інших зацікавлених осіб (членів сім'ї), внаслідок чого відбувається вплив на дитину з метою зміни нею показань, тощо).

Загалом з психологічної точки зору найбільш повні та правдиві показання потерпілі від насильства зазвичай дають під час першого допиту на досудовому провадженні (протягом незначного проміжку часу після події). Надалі під впливом різних суб'єктивних та об'єктивних чинників потерпілі, особливо діти, схильні змінювати свої показання. Тому якщо потерпіла від СН дитина змінює свої початкові показання, говорячи в суді, що будь-які насильницькі дії обвинувачений щодо неї не здійснював, було б тактично правильним оголошення в суді таких початкових показань (відтворення відеозапису допиту). Проте положення чинного КПК України це фактично унеможливають в силу дії принципу безпосередності дослідження показань (доказів).

Також кожен повторний допит потерпілих від СН дітей, у тому числі в суді (навіть у режимі відеоконференції), в тій чи іншій мірі є травматичним для них, вимагає знову пережити стресові події. Як наслідок, це негативно впливає й на процес психологічної реабілітації таких дітей. Крім того, перенасичення слідства повторними про-

цесуальними діями за участю потерпілих дітей (що переважно є наслідком неякісного початкового етапу досудового розслідування) супроводжується частою активізацією у них негативного напруження, призводить до порушення психологічної рівноваги і може стати причиною активації «мотиваційного забування» ними події СН як захисного психологічного механізму.

Певним чином зазначене стосується й неповнолітніх (малолітніх) осіб, які були безпосередніми свідками СН, оскільки вони також зазнають у зв'язку із цим травмуючого досвіду.

Враховуючи викладене, вбачається за необхідне передбачити законодавчі механізми, які дозволяли б зменшити кількість допитів потерпілих від СН дітей і передусім уникнути проведення цієї процесуальної дії в ході судового розгляду, не порушуючи при цьому принципу безпосередності дослідження судом доказів (показань).

Згідно з ч. 2 ст. 23, ч. 4 ст. 95 КПК України суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише якщо їх отримано у порядку, передбаченому ст. 225 цього Кодексу. Тому пропонується доповнити ст. 226 «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи» КПК України частиною 5 такого змісту:

«5. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого чи свідка у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також злочинів, передбачених статтями 149, 301, 302 і 303 Кримінального кодексу України, здійснюється у порядку, визначеному в частинах 1–3 статті 225 цього Кодексу. Хід і результати допиту фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису, а також у журналі судового засідання».

У свою чергу, ч. 4 ст. 225 КПК України слід доповнити абзацом 2 наступного змісту:

«У виключних випадках суд під час судового розгляду має право допитати малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, який допитувався відповідно до правил цієї статті на підставі частини 5 статті 226 цього Кодексу, за умови отриман-

¹ У протоколах допитів свідків у одному з вивчених кримінальних проваджень (коли мала місце кардинальна зміна потерпілою дитиною попередніх показань), зокрема, зазначалося, що потерпіла «відмовляється від попередніх показань, оскільки не хоче, щоб мати відбувала покарання в місцях позбавлення волі, та про це просять її сестри і бабуся»; потерпіла «весь вільний час проводить у себе вдома, бо примирилася з родичами».

ня дозволу лікаря-психіатра, підтвердженого відповідним висновком. При цьому допит проводиться поза межами приміщення, де перебуває обвинувачений».

Вказане повністю узгоджується з положеннями Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (від 25 жовтня 2007 року), ратифікованої Україною 20 червня 2012 року, і дасть змогу забезпечити належне виконання нашою державою взятих на себе зобов'язань. Так, у ст. 35 «Опитування дитини» цієї Конвенції зобов'язано держави – члени Ради Європи вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

– якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

– можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами національного законодавства.

На завершення цієї статті варто наголосити, що дитина, яка зазнала сексуального насильства, це передусім дитина, яка страждає, і лише потім – учасник кримінального процесу [4, 13]. З метою недопущення посилення психічної травми такої дитини слід прагнути, щоб її допит відбувався лише один раз і було забезпечено прийняття відеозапису його проведення як доказу під час судового розгляду. Як зауважується від імені OSCE: «Якщо існує ризик повторної травми жертви при допиті і це не в інтересах жертви, допит має бути зупинений. Права жертви мають пріоритет перед будь-яким допитом» [5, 138].

Вбачається, що прийняття запропонованих у цій статті законодавчих змін позитивно позначиться на якості доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітніх або неповнолітніх осіб, а також сприятиме підвищенню рівня забезпечення прав та інтересів потерпілих від них дітей.

Список використаних джерел:

1. *Синеокий О.В.* Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології. Вступ до криміноперверсології: моногр. / О.В. Синеокий. – Х.: Право, 2009. – 752 с.
2. Виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової під час представлення у Верховній Раді України спеціальної доповіді «Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні» до 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини: доповідь Уповноваженого ВР з прав людини від 22 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002715-10>
3. Дитячий сексуальний туризм в Україні: спроба ситуаційного аналізу / кол. авт.: І.О. Бандурка, Н.П. Бочкор, М.В. Євсюкова та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки, К.Б. Левченко. – К.: Свої люди, 2012. – 78 с.
4. Ведение допроса ребенка, ставшего жертвой сексуального насилия. Международный опыт в области проведения допроса потерпевших детей в рамках судебной процедуры: сб. эффективных методик / пер. с франц. Е. Шишканова, А. Герцик. – М.: БИСЕ, 2013. – 160 с.
5. Справочное руководство ОБСЕ по обучению полиции: торговля людьми. Серия публикаций ДТУ/ОСВПД. – Т. 12. – Вена: ОБСЕ, 2013. – 209 с.
6. *Мозгова В.А.* Щодо проблем сексуального насильства над дітьми та індикаторів його виявлення / В.А. Мозгова // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 4. – С. 167–171.
7. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 248 с.
8. *Ділані С.* Психологічна реабілітація дітей, які зазнали комерційної сексуальної експлуатації. Самовчитель для спеціалістів / С. Ділані, К. Котеріл; пер. з англ. В. Поровської. – К.: ВГО «Жіночий консорціум України», 2004. – 64 с.
9. Психологическая помощь детям, пережившим насилие: пособие для психологов. – СПб.: Санкт-Петербургская общественная организация «Врачи детям», 2015. – 60 с.
10. *Венар Ч.* Психопатология развития детского и подросткового возраста / Ч. Венар, П. Кериг. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 670 с.
11. *Тугутов Б.А.* Криминалистические аспекты поддержания государственного обвинения / Б.А. Тугутов // Законность. – 2012. – № 1. – С. 37–39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.juristlib.ru/book_8216.html

ЗАКОНОДАВЧЕ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОПИТУ В СУДІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

У статті розглянуто окремі проблеми допиту в суді дітей, які постраждали від сексуального насильства. Запропоновано внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, спрямовані на забезпечення можливості використання в суді як доказу відеозапису проведеного на досудовому розслідуванні допиту потерпілих від насильства дітей (не порушуючи при цьому дію принципу безпосередності дослідження доказів у суді).

Ключові слова: кримінальне провадження; дослідження доказів у суді; допит; відеозапис допиту; сексуальне насильство над дітьми.

Викторія МОЗГОВАЯ

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ДОПРОСА В СУДЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, ПОСТРАДАВШИХ ОТ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ

В статье рассмотрены отдельные проблемы допроса в суде детей, пострадавших от сексуального насилия. Предложено внести изменения в Уголовный процессуальный кодекс Украины, направленные на обеспечение возможности использовать в суде как доказательства видеозаписи проведенного на досудебном расследовании допроса потерпевших от насилия детей (не нарушая при этом принципа непосредственности исследования доказательств в суде).

Ключевые слова: уголовное производство; исследование доказательств в суде; допрос; видеозапись допроса; сексуальное насилие над детьми.

Victoria MOZGOVA

LEGISLATIVE SOLUTION OF THE PROBLEM OF INTERROGATION IN COURT OF CHILDREN, VICTIMS OF SEXUAL VIOLENCE

In the article were described some problems of interrogation of the children, victims of sexual violence in court. Proposals of legislative changes in the Criminal Procedure Code of Ukraine, aimed at making it possible to use in court as evidence the video of interrogation of the child, victims of violence, conducted during the pre-trial investigation (without violating the principle of the immediacy of examination of evidence in court) were presented.

Keywords: criminal proceedings; examination of evidence in court; interrogation; the video of interrogation; sexual violence against children.

